https://doi.org/10.54809/jkss.viSpecial.109

Copyright © Open access article with CC BY-NC-ND 4.0

قەتڵوعامی ئەرمەن لە دیاربەکر (١٨٩٥): وێنەی کورد لە راپۆرتە دیپلۆماتییەکانی جێگری کونسوڵی فەرەنسا لە دیاربەکر گۆستاڤ مێریێ دا

د. نەجاتی عەبدوڵڵا

ئەکادیمیای کوردیی - هەولێر

پوختە:

قەتڵوعامی دیاربەکر (١ تا ٣ تشرینی دووەمی ١٨٩٥) یەکێکە لە لاپەرەی تاوانە گەورەکانی جینۆسایدی ئەرمەن و، بوو بە سەرەتایەکی خوێناویی لە مێژووی دەوڵەتی عوسمانیی ا، کە دواتر چ لە دەورانی عوسمانیی و چ لە دەورانی کۆماریی دا، وەك سیاسەتێکی پاکتاوی نەژادیی لە دژی زۆر نەتەوە و ئیتنیی جگە تورك بەکارهات. ئەم توێژینەوەی ئێرە، تەنیا لە روانگەی راپۆرتە دیپلۆماسێتییەکانی نێوان کونسوڵخانەی فەرەنسا لە دیاربەکر و باڵیۆزخانەی فەرەنسا لە ئیستەنبووڵ، کە لەنێوان ١٨٩٤-١٨٩٦ ئالوگۆڕکراوەن، نووسراوە. ئەم راپۆرتانە سەرچاویەکی گرنگن چونکە خاوەنەکەی لەناوجەرگەی رووداوەکان بووە و، راپۆرتەکانیش تەنیا بۆ زانیارییپێدان و بەشێوەیەکی نهێنیش نووسراون، بۆیە دەکرێ متمانەیەکی باش بە بەڵگەنامەکان بکرێ. ئەوەی لەم توێژینەوەیەدا گرنگە، تەنیا نیشاندانی وێنەی کوردە لە رووداوەکانی قەتڵوعامەکە و دووبارە خوێندنەوەی رووداوەکانە بۆ گەیشتن بە راستیی رووداوەکان و، پەردەلادان لەسەر ئەم کارەساتەی کە بەگوێرەی زۆربەی سەرچاوەکان لەنێوان ١٠٠,٠٠٠ تا ٣٠٠,٠٠٠ ژن و منداڵ و پیر و گەنجی بێگوناهی ئەرمەن تێیدا لەناوچوون، بەڵام دەرگای ئەم باسە هێشتا هەر کراوەیە و پێویستی بە لێکۆڵینەوە و بەدواداچوونی زیاتر هەیە، هەتا بتوانرێت وێنە گەورەکە وەکو خۆی ببینرێت. ئەم هەوڵەی کە لێرەدا پێشکەشکراوە، بەشێکە لە پرۆژەیەکی گەورەی گەڕان و ساغکردنەوەی وێنەی کورد لەناو رووداو و قەتڵوعامکردنی ئەرمەن بەتایبەت لە روانگەی بەڵگەنامە، دەستاوێژ و رۆژنامەوانییە فەرەنساییەکانی ئەو سەردەمە، بەو هیوایەی بوار ببێ لە دوارۆژ دا لێکۆڵینەوەکە هەمووی بەسەریەکەوە بڵاوبکەینەوە.

کلیلە وشەکان: ئیمپراتۆریی عوسمانیی، سیستمی نێودەوڵەتیی، باڵکان، ناسیۆنالیزم، کۆنگرەی بەرلین، ئەرمەن، ریفۆرم، قەتڵوعامی ئەرمەن، گۆستاڤ مێریێ، هۆزەکانی کورد، قەتڵوعامی دیاربەکر ١٨٩٥.

E-ISSN: 2790525-X
P-ISSN: 27905268

پێشەکیی

قەتڵوعامی پێکهاتە-نەتەوە و ئایینی و ئیتنیکییەکان پێویستیان بە خوێندنەوە و روانگەی جیاواز و میتۆدێکی فرەدیسپلین multidisciplinaireهەیە، کە ئەمە لەگەڵ خۆیدا نوێبوونەوەیەك بە مێژوو دەبەخشێت. قەتڵوعامی ئەرمەن لە ساڵەکانی ١٨٩٤-١٨٩٦ و زۆر بەتایبەتییش قەتڵوعامی ئەرمەن ساڵی ١٨٩٥ لە دیاربەکر، کە بەدڵنیاییەوە بەرپرسیاری سەرەکیی و بڕیاردەری قەتڵوعامەکە بەر ئەستۆی دەسەڵاتی حوکمڕان دەکەوێ، بەڵام لەناو پرۆسەکە وەك ئەوەی لەناو هەموو قەتڵوعامێکدا وایە کەموزۆر ئامرازی ناوخۆیی هەیە بۆ تەواوکردنی قەتڵوعامەکە، بێگومان لەناو شارێکی فرە مەزهەبیی و فرە ئایینیی و فرە ئیتنیکیی وەك دیاربەکر یش وێنەی ئامرازە ناوخۆییەکان لەم قەتڵوعامە زۆر بە ئاشکرا و بەزەقی لەسەرچاوە مێژووییەکان قسەی لەسەر کراوە. ئەم وتارە تەنیا یەك ئامانجی لەبەرچاوگرتووە ئەویش تەنیا نیشاندانی وێنەی کوردە لەناو هێڵە گشتیی و درشتەکانی قەتڵوعامەکە و، روانینی وێنەی کورد وەك ئامرازێکی ناوخۆیی لە بەشدارییکردنی لە قەتڵوعامی ساڵی ١٨٩٥ ی دیاربەکر لەڕێگەی گەڕانەوە بۆ نامە و نامەکارییە دیپلۆماسییەکانی گۆستاڤ مێریێ Gustave Meyrier (١٨٥٢-١٩٣٠)، جێگری کونسوڵی فەرنسا لە دیاربەکر لە ساڵەکانی ١٨٩٤-١٨٩٦، کە لەناو جەرگەی قەتڵوعامەکە راپۆرتە دیپلۆماسییە نهێنییەکانی، کە لەناو شاری دیاربەکرەوە بۆ باڵیۆزخانەی فەرەنسا لە ئیستەنبووڵ بەرزکردوونەتەوە و بۆ پۆل کامبۆن Paul Cambon، باڵیۆزی فەرەنسا لە ئیستەنبووڵ ناردووە و، زۆر بە وردیی باسی قەتڵوعامی ساڵی ١٨٩٥ ی ئەرمەن لە دیاربەکر دەکات و، وێنەیەکی زۆر زیندووی ئەم کارەساتە مێژووییەمان بۆ تۆمار دەکات. ئەم راپۆرتە دیپلۆماسیانە کە بۆ یەکەمجار بەشێکی زۆر کەمیان لە کۆتایی سەدەی نۆزدەهەم لە (کتێبی زەرد le Livre jaune) و (کتێبی شین le Blue Book) بڵاوکراونەتەوە تا سەرەتای سەدەی بیست و یەك هەر لە ئەرشیفخانەی فەرەنسا پارێزراوبوون هەتا ساڵی ٢٠٠٠ بۆ یەکەمجار پرۆفیسۆر کلێر مورادیان Claire Mouradian هەموو راپۆرتە دیپلۆماسییەکان و ژیاننامەی گۆستاڤ مێریێ و، هاوکات لەگەڵ لێکۆڵینەوەیەکی گرنگ لەسەر رەوشی ئەرمەن لە ئیمپراتۆریای عوسمانی لە دوادواییەکەی سەدەی نۆزدەهەم، لە کتێبێکی سەربەخۆ بە زمانی فەرەنسایی لە پاریس بڵاوکردەوە١. ئەم باسەی ئێمە بە رووێکی گشتیی ئامانجی قسەکردنە لەسەر وێنەی کورد لە راپۆرتە نهێنییەکانی گۆستاڤ مێریێ، بۆ دووبارە نووسینەوەی مێژووی قەتڵوعامی ئەرمەن لەدەورانی یەکەم قوناغی جینۆسایدی ئەرمەن لە ئیمپراتۆریای عوسمانی و، زۆر بەتایبەتییش نیشاندانی وێنەیەکی دروستی کورد لە قەتڵوعامی ساڵی ١٨٩٥ ی دیاربەکر. لە رێگەی خوێندنەوەی ئەم راپۆرتە دیپلۆماسیانە هەوڵدراوە وێنەیەکی ئامادەبوونی کورد لە قەتڵوعامی ساڵەکانی١٨٩٤- ١٨٩٦ بخرێتەڕوو و، لەگەڵیشیدا وێنەیەکی زیندووی شارەکە و دابەشبوونی ئیتنیکیی لەشارەکەدا لە دوادواییەکەی سەدەی نۆزدەهەمی ئیمپراتۆریای عوسمانی نیشانبدرێت، لەگەڵ تێبینیی و سەرنجدان لە روانگەی دیپلۆماتکارێکی وەك گۆستاڤ مێریێ بەتایبەتیی لەبارەی بەشداریی کورد لە قەتڵوعامی ئەرمەن دا.

باسەکە دابەشکراوە بۆ سەر دوو بەشی سەرەکیی و، بەشی یەکەم بۆ سەر دوو تەوەر و بەشی دووەمیش بۆ سەر سێ تەوەر دابەشکراوەتەوە. لە بەشی یەکەم : رەوشی نێودەوڵەتیی و ئیمپراتۆریای عوسمانیی: لەسەرەتای سەدەی نۆزدەیەمەوە هەتا کۆنگرەی بەرلین (١٨٧٨). باسی رەوشی نێودەوڵەتیی و ئیمپراتۆری عوسمانیی

1 Claire Mouradian et Michel Durand-Meyrier, Les massacres de Diarbékir : correspondance diplomatique du Vice-Consul de France Gustave Meyrier , Paris Ed : L'inventaire, 2000.

لەسـەرەتای سـەدەی نۆزدەیـەم کـراوە و، لـە سـەرهەڵدانی پرسـی ئەرمـەن کۆڵدراوەتـەوە و باسـی ڕاپەڕینەکانـی ١٨٩٤-١٨٩٥ ی ساسـۆن کـراوە هەتـا دواتـر لـە بەشـی دووەم: ویلایەتـی دیاربەکـر لـە دواچارەکـی سـەدەی نۆزدەیەمـدا: وێنـەی کورد لـە قەتڵوعامـی ١٨٩٥ی دیاربەکـر دەچێتـە نـاو ناوەڕۆکـی بابەتەکـە، کـە نیشـاندانی وێنـەی کـوردە لـە قەتڵوعامـی ئەرمـەن لـە دیاربەکـر سـاڵی ١٨٩٥. دواتـر ئەنجامـی لێکۆڵینەکـە و کورتـە و سـەرچاوەکان خراونەتـەڕوو. تێبینییەکـی زۆر گرنـگ ئەوەیـە ئـەم توێژینەویـە تەنیـا وەکـو مێژوونووسـێك بـە مەبەسـتی نیشـاندانی گۆشـەیەکی ئـەم جینۆسـایدە لـە ڕوانگەیەکـی تـرەوە نـووسراوە و، هییـچ جـۆرە داوەرییـەك لـە ڕەتکردنـەوە یـان پشـتگیرییکردنی ڕووداوە مێژووییـەکان بـۆ هییـچ لایەنێـك و ئەکتەرەکانـی نـاو ڕووداوەکـە نـاکات.

بەشـی یەکـەم: ڕەوشـی نێودەوڵەتیـی و ئیمپراتۆریـای عوسـمانیی: لەسـەرەتای سـەدەی نۆزدەیەمـەوە هەتـا کۆنگـرەی بەرلیـن (١٨٧٨).

سـەدەی نۆزدەیـەم سـەدەی گۆڕانـەکان و ڕووداوە گـەورەکان بـوو و، ئەمـە بـۆ ئیمپراتۆریـای عوسـمانیی وەك مێژوونـووس ئەلبێـر ئۆرتایلـی İlber Ortaylı پێناسـەیدەکات «درێژتریـن سـەدەی ئیمپراتۆریا»بـوو، سـەدەی نۆزدەیەمینـی عوسـمانیی، بـە دڵنیاییـەوە سـەدەی پشـێوییە یـەك لـەدوای یەکـەکان و گۆڕانکارییەکانیـش بـوو٢. هـزری نەتەوایەتیـی (ناسـیۆنالیزم) هـەرزوو ئیمپراتۆریـای عوسـمانیی گرتـەوە و، لەمـاوەی سـەدەی نۆزدەیەمـدا زۆربـەی نەتـەوە مەسـیحییەکانی باڵـکان لـە نیـری عوسـمانیی ڕزگاریـان بـوو، ئەوانـەش کـە دەرفەتـی ڕزگاربوونیـان نەبـوو لـەو سـەدەیەدا، ئـەوا لـە سـووڕانەی سـەدەدا هـەرزوو کەمێـك پێـش یەکـەم جەنگـی جیهـان ڕزگاریـان بـوو. ئیمپراتۆریـا لـە جەنگێـك بـۆ جەنگێکـی تـر دەچـوو: جەنگـی عوسـمانیی و ئێـران ١٨٢١-١٨٢٢، جەنگـی قـەرەم (١٨٥٣-١٨٥٥) و جەنگـی ڕووسـیا و تورکیـا ١٨٧٧-١٨٧٨، هەروەهـا ئـەم سـەدەیە، سـەدەی تەنزیـمات بـوو و، دواجاریـش ئیمپراتۆریـای عوسـمانیی لـە کۆتایـی سـەدەدا هێنـدە بچووکبـووەوە تەنیـا لـە ئاسـیا گیریخواردبـوو. لەنـاو هەمـوو نەتـەوە مەسـیحییەکانی ئیمپراتۆریەتـدا، تەنیـا دوو نەتـەوە نەیانتوانیـی ڕزگاریـان ببـێ، یەکەمیـان (ئەرمـەن)، کـە بـوون بـە قوربانیـی جیۆپۆلەتیـك و گەمـەی نێـوان دەوڵەتـە گـەورەکان و، دووەمیشـیان کۆمیونیتـەی مەسـیحییە ئاشـووریی و کلدانییـەکان بـوون، کـە بەتایبەتـی لـە نیـوەی دووەمـی سـەدەی نۆزدەیـەم هەتـا سـەدەی بیسـتەم، ئەوانیـش قوربانیـی دەسـتی دەوڵەتـە گـەورەکان و ئیمپراتۆریـای عوسـمانیی بـوون.

تەوەری یەکەم: تێکچوونی سیستمی میللەت و بەتەنیا مانەوەی ئەرمەن لەناو ئیمپراتۆریای عوسمانیی دا.

زاراوەی میللـەت (millet) لـە دەوڵەتـی عوسـمانیی؛ بـە واتـەی تایبەتیـی کەمینەیەکـی ئایینیـی پارێـزراو دەهـات، کـە ناکرێ بـە واتـەی (نەتـەوە) لـە چەمکـی سیاسیی نـوێ لێکبدرێتـەوە. ئـەم سیسـتەمە تایبەتیـی ئیمپراتۆریـای عوسـمانی بـوو و لەناوەڕاسـتی سـەدەی پانزەیـەوە هەتـا ناوەڕاسـتی سـەدەی نۆزدەهـەم بـۆ مـاوەی نزیکـەی چـوار سـەدە هارمۆنییەکـی باشـی بـۆ هاوژیانیـی و هاونیشـتمانیی بـە گرووپـە ئایینەکانـی عوسـمانیی بەخشـیبوو، کـە لەنـاو دوو گرووپـی گـەورەدا کۆبووبوونـەوە: گرووپـی میللەتـی حاکمـە (میللەتـی حوکومـڕان) و میللەتـی مەحکـوم (میللەتـی حوکومکـراو). هەمـوو نەتـەوە و تایەفـە مەسـیحییەکان لەنـاو چوارچێـوەی گرووپـی (میللەتـی مەحکـووم) دابـوون. یەکـەم میللـەت لـەو سیسـتەمە بریتیبـوو لـە میللەتـی ڕۆم (یۆنانیـی) کـە سـەر بـە کەنیسـەی ئاتۆدۆکـس بـوون لـە سـاڵی ١٤٥٣ و، دووەمیـن میللەتیـش (ئەرمـەن) بـوون، کـە نـاسراو بـوون بـە (میللەتـی سـادیقە) و جووەکانیـش لـە کۆتایـی سـەدەی پانزیـەم سـتاتووی میللەتیـان وەرگـرت. لـە ناوەڕاسـتی سـەدەی نۆزدیـەم و لـە ئەنجامـی سیسـتمی تەنزیـمات، گۆڕانکاریـی قـووڵ بەسـەر سیسـتمی میللەتـدا هـات. ڕاگەیاندنـی سیسـتمی دەسـتوورخوازیی سـاڵی ١٨٧٦ وەك خاڵـی کۆتایـی و دوایین

2 Hamit Bozarslan, Histoire de la Turquie contemporaine, Ed. La Découverte. Coll. Repères, Paris, 2004, p.6.

وێستگەی سەردەمی تەنزیمات، لەگەڵ خۆیدا، هاوکات سەرەتای هەڵوەشاندنەوەی سیستمی میللەت یش بوو،کە چوار سەدە زیاتر سۆنگەی ئارامیی نێوان مەسیحییەکان و موسڵمانەکانی پاراستبوو. (ئەنجوومەنی مەبعوسانی عوسمانیی) لە ١٣ ی ئاداری ١٨٧٧ کرایەوە و ئەمە بۆ خۆی بە واتەی جێگرتنەوەی سیستمی میللەت بوو بۆ سیستمی دەستوورخوازیی، کە هەموو هاووڵاتییەکی عوسمانیی لەبەرانبەر یاسا لە ماف و ئەرك دا یەکسان بن٣. لەناو نەتەوە مەسیحییەکان دا، قورسایی ئەو بارەی کە لە ئەنجامی هەڵوەشاندنەوەی سیستمی میللەت هاتە کایەوە، بە پلەی یەکەم بەرۆکی ئەرمەنەکان و بە پلەی دووەمیش بەرەو رووی ئاشووریی و کلدانییەکان بووەوە کە نەیانتوانیبوو لە دەست نیری عوسمانیی رزگاربن.

تەوەری دووەم: یەکەمین قۆناغی راپەڕینەکانی ئەرمەن لە ساسۆن و دەوروبەری ساڵانی ١٨٨٥-١٨٩٤

ئەرمەن لە شارەکاندا نەتەوەیەکی پیشەوەر و بازرگان و کارزان بوون و، لە شارە گەورەکانی عوسمانیی دا بازرگانە ئەرمەنەکان (خۆجەکان) هێزی گەورەی بازرگانیی بوون. لەناوەڕاستی سەدەی حەڤدەیەم لە ئیستەنبوڵ، بە ژمارە ٦٠,٠٠٠ ئەرمەن، لە سیمیرنا (ئیزمیر) ٨٠,٠٠٠ و لە حەلەب ٢٠,٠٠٠ و لە تفلیس ١٤,٠٠٠ ئەرمەنی لێبووە، ئەوەندە بەسە بڵێین کە ئەرمەن لە ساڵی ١٥١١ لە ڤینیز (ئیتالیا) یەکەم چاپخانەیان دامەزراند و، لە ساڵی ١٦٦٦ لە ئەمستردام (هۆڵەندا) یەکەم کتێبی پیرۆزی ئایینیی خۆیان چاپکرد و لە سەدەی حەڤدەیەمەوە خەریکبوو دەستەی رووناکبیریی ئەرمەن لە ئیمپراتۆریای عوسمانیی دەخەملێی. لە دەورانی تەنزیمات ساڵی ١٨٥٦ سوڵتان پەیماننامەی دووەمی تەنزیماتی بڵاوکردەوە و ئازادیی بۆ میللەتی ئەرمەن راگەیاند. پاتریارکی ئەرمەن ئەنجوومەنێکی سەدوچل ئەندامیی هەبوو، گەرچیی ئەو ئەنجوومەنە تەنیا تایبەت بوو بە ژیانی کۆمیونیتەیی ئەرمەن، بەڵام لەگەڵ خۆیدا بوو بە قوتابخانەیەك بۆ ژیانی سیاسیی ئەرمەن. دوای جەنگی رووسیا-تورکیا (١٨٧٧-١٨٧٨) و راگەیاندنی سیستمی دەستوورخوازیی، دەرکەوت ریفۆرمی عوسمانیی زەمینەی گەشەسەندنی نەما و بە ئاقارێکی تردا دەڕوا و، لەگەڵ لەدەستدانی تەواوی گەلان و خاکی باڵکان و بوونی ئیمپراتۆریای عوسمانیی بە دەوڵەتێکی زۆرینەی موسوڵمان، تەنیا ئەوەی بۆ مایەوە وەکو گۆچانی رزگاریکەر دەست بە پان-ئیسلامیزمەوە٤ بگرێ. لەگەڵ هەڵکشانی بزووتنەوەی ئەرمەن تا دەهات مەترسیی لەدەستدانی ئەنادۆڵی رۆژهەلات لەلایەن ئەرمەن مەترسیی زیاتردەبوو و، ئەمە وەك هەڕەشەیەکی مەترسیدار بۆسەر ئیمپراتۆریا لە ئیستەنبوڵ سەیردەکرا. لەناو ئەم کەشوهەوایەدا، ئەرمەنەکان لە دوو لای سنوور خەریکی دروستکردنی کۆمەڵە و رێکخراوی سیاسیی بوون. یەکەم رێکخراو (ئارمینکان) لە وان لە ساڵی ١٨٨٥ دامەزرا. لە رووسیاش لە تفلیس لە ساڵی ١٨٩٠، پارتی داشناك (فیدراسیۆنی شۆڕشگێرانی ئەرمەن) کە داوای سەربەخۆیی ئەرمینیای دەکرد دامەزرا. لە ژنێڤ ساڵی ١٨٨٧ پارتی هەنچاك (سۆسیال-دیموکرات) لەلایەن قوتابیانی قەوقاز دامەزرا٥. هەتا دەهات لە ئاواییەکان پێکدانی لابەلا دروستدەبوو و خۆپیشاندان لەشارەکان دەستیپێکرد، بەڵام ئەمانە نەبوون بە کردەیەکی سیستماتیك هەتا ساڵی ١٨٩٤.

لە راپۆرتی ژمارە (١٠) لە رۆژی ٤ ی تشرینی یەکەمی ،١٨٩٤ لە دیاربەکرەوە گۆستاڤ مێریی بۆ بالیۆزخانەی فەرەنسا لە ئیستەنبووڵ، باسی پشێوییەکانی بتلیس دەگێڕێتەوە و بە قسەی گۆستاڤ «نزیکەی ٣٠٠٠ ئەرمەنی

3 Hamit Bozarslan, Histoire de la Turquie…op.cit, p. 174

٤ پان-ئیسلامیزم panislamisme: یان یەکێتیی ئیسلام ئایدیۆلۆژیایەکی سیاسییە بەناوی داکۆکیکردن لە یەکێتیی موسوڵمانان لەژێر ئاڵای یەك وڵاتدا و، زاراوەکە هەر لە دەورانی ساڵانی یەکەمی پێغەمبەر و خەلیفەکانی راشیدینەوە هەبووە و سوڵتان عەبدولحەمیدی دووەم لەسەرەتای حوکمڕانییەکەی تا کۆتایی پەیڕەویکردووە و هەموو سیاسەتی ئیمپراتۆریای عوسمانیی لەژێر گۆشەنیگای ئەو سیاسەتە بەڕێوەدەچوو.

5 Annie et Jean-Pierre Mahé, L'Arménie à l'épreuve des siècles, Ed. Gallimard, 2005, pp.90-94.

لـەو سـەرهەڵدانە بەشـداربوون، کـە لەژێـر سـەرکردایەتیی رووسـێکی-ئەرمەنیی بـووە بەنـاوی)دکتـۆر سۆسـینتس Dr Sossintz) کـە لـە پاریـس خوێندوویەتـی و بـە ئاشـکرا هانیـداون بـۆ راپەڕیـن لـە دژی سـوڵتانی عوسـمانیی»...»کە هۆکـەی جگـە لـە تەنگپێهەڵچنیینی بێکۆتایـی کـوردەکان و، فەرمانکارەکانـی عوسـمانییەکانیش بـوو، کـە لـە کۆکردنـەوەی بـاج بەرەورووبیـان دەبوونـەوە«... «ئـەو راپەڕینـە ماوەیەکـی زۆر لەلایـەن کۆمەڵـەی هانچـاك ئامادەکاریـی بـۆ کرابـوو، بـۆ دامرکردنـەوەی راپەڕینەکـە بـە فەرمانـی ئیسـتەنبووڵ، سـەرکردەی سـوپای چوارەمـی ئەرزەنجـان بەهێزێکـی گـەورە لـە سـوپای نیزامیـی لەگـەڵ کەتیبەیەکـی کوردەکانـی دەوروبـەر و ژمارەیـەك لـە سـوارانی حەمیدییـە، لەلایـەن والـی وانـەوە داواکرابـوون و گەیشـتنە ناوچەکـە. دوای چەنـد هەوڵـی بـی ئەنجام، پـاش ئـەوەی کـە ئەرمەنـەکان بێهیوابـوون خۆیـان بەدەسـتەوە دا، دواجـار توانیـان ئەرمەنـەکان بەبـێ رەحمانـە قەتڵوعـام بکـەن. باسـی ١٥٠٠ کـوژراو دەکـرێ و ئەوانەشـی شـارەزای ناوچەکـەن باسـی ژمارەیەکـی گەورەتـر دەکـەن. دوای لەناوبردنـی ئـەو بەدبەختانـە، کـوردەکان بەنـاو ئاوایيەکانـی ئەرمەنـەکان وەربـوون و تـاڵان و برژیـان کـرد و سـووتاندیان. هەمـوو جـۆرە تۆقینێکیـان دژ بـە دانیشـتوان بڵاودەکـردەوە، پیـر و منداڵیـان کوشـت، کچەکانیـان رفانـد و هەتـا سـکی ژنـی سـکپڕیان هەڵدڕیـی. دەڵێـن ٧٥٠٠ کـەس لەناوچـوون، ٣٠ ئاوایـی سـووتێنران و ٤٠٠ ژن رفێنـدران، ٢٠٠ ژنیـان لەلایـەن موشـیر ماریشـال زەکـی پاشـاوە ئازادکـران»... «بێگومـان ئـەم رووداوانـە شـوێنکاریان لەسـەر سـنووری ویلایەتـی دیاربەکـر بەجێهێشـت و لـە نزیـك سـلیڤان، چەندیـن ئاوایـی لەلایـەن کـوردەکان تاڵانوبڕۆکـران و سـووتێنران»٦.

گۆسـتاڤ لـە راپۆرتـی ژمـارە (١١) لـە ١٦ ی تشرینـی یەکەمـی ١٨٩٤ باسـی ئـەوە دەکا، کـە والـی دیاربەکـر سـووری پاشـا بـۆ وەرگرتنـی پشـووی لەشـساغی چۆتـەوە ئیسـتەنبووڵ و، نیگەرانـی ئـەوەن کـە لـە ئامادەنەبوونـی والـی، کـوردەکان و سـوارەی حەمیدییەکانـی ویلایـەت دوای ئـەوەی هاوسـێکانییان سـزا نـەدران، دەسـتدرێژی هاوشـێوە لـە ویلایەتـە هاوسـێکان دووبارەبکەنـەوە. هـەر لـەو راپۆرتـەدا بەگوێـرەی ئـەو زانیاریيانـەی زانـراون پشـێوییەکانی مـووش و بۆلانیـك ئەنجامگەلـی کارەسـتابارییان هەبـووە. لـە مـووش ٨,٠٠٠ ئەرمەنـی قەتڵوعـام کـراون و لـە بولانیـك ١٣,٠٠٠ کـەس، کـە کـۆی ژمـارەی کوژراوەکان دەگاتـە ٢١,٠٠٠ کـەس. ئـەو کەسـانەی لـەم ناوچانـە هاتوونەتـەوە، باسـی ئـەوە دەکـەن ناوچەکـە یەکپارچەیـە لـە بۆنـی لاشـە»٧...»لە دوای رووداوەکانـی سامسـۆنەوە هەسـتی دوژمنکاریـی موسـوڵمانەکان لەبەرانبـەر مەسـیحییەکان دووهێنـدە بـووە و، ئـەوان بـە بـێ هییـچ کـۆت و بەندێـك ئـەو هەسـتە دەردەبـڕن. لـە یەکێـك لـە مزگەوتـە سـەرەکییەکانی خارپـووت، مەلایەکـی شـێت، وەك وایـان پێوتـم، مژدانـەی جیهـادی پیـرۆزی داوە و داوای لـە هەمـوو تورکـەکان کـردووە خۆیـان بـۆ قەتڵوعامکردنـی مەسـیحییەکان ئامادەبکـەن»...» ویلایەتـی دیاربەکـر ئارامـە، بـەڵام لەبەرئـەوەی والـی گشـتیی شـار لـە ئیجازەیـە و، جێگرەوەکـەی کـە جێگـەی گرتۆتـەوە دەترسـین، کـە نـە دەسـەڵات و نـە هێـزی تـەواوی ببـێ ئەگـەر پێویسـتبکات بـۆ رێگەگرتـن لـە دەمارگیریـی موسـڵمانەکان و راگرتنـی گوێڕایەڵـی هـۆزە کـورد و حەمیدییـەکان کـە ناوچەکەیـان تۆقانـدووە«٨.

بەشی دووەم: ویلایەتی دیاربەکر لە دواچارەکی سەدەی نۆزدەیەمدا: وێنەی کورد لە قەتڵوعامی ١٨٩٥ی دیاربەکر.

بەگوێـرەی ئامارەکانـی کوینـی ڤیتـال٩ کـە لـە سـاڵی ١٨٩٠ واتـە رێـك پێنـج سـاڵێك بـەر لـە قەتڵوعامەکـە بڵاوکراوەتـەوە رەوشـی کارگێریـی و ئیتنیکیـی ویلایەتەکـە بـەم شـێوەیە بـووە: رووپێویـی ویلایەتەکـە بەسـەریەکەوە ٤٦,٨٠٠

---

6 Gustave Meyrier à Paul Cambon, Massacre de chrétiens dans le vilayet6 de Bitlis Diarbékir, le 4 octobre 1894.

7 Rapport n° 11, Départ de Souri Pacha, Diarbékir, le 16 octobre 1894.

8 Gustave Meyrier à Paul Cambon, Rapport n° 1, Arrestations à Karpout et à Kozat, Diarbékir, le 25 janvier 1895.

٩ ڤیتال کاسیمیر کوینێ (١٨٣٣/١٢/١٩ لۆنگڤیل- ١٨٦٩/٩/٦ ئیستەنبووڵ). ڕۆژهەڵاتناس و جوگرافیناسی فەرەنسایی و سکرتێری گشتیی کارگێڕیی قەرزەکانی عوسمانی بوو لە دەوڵەتی عوسمانی و ئەندامی کۆمەڵەی جوگرافیایی پاریس بوو.

کیلۆمەتری چوارگۆشە بووە و بەسەریەکەوە هەمووی ٣,٢٠١ ئاوایی هەبووە. ویلایەت دابەشکراوە بە سەر سێ سنجاق دا، کە بەم شێوەیە بووە: ١-سنجاقی دیاربەکر (مەرکەزی شار و پێنج قەزای هەبووە)، ٢-سنجاقی ئەرغەن (٤ قەزا) و ٣-سنجاقی ماردین (لە ٣ قەزا) پێکهاتووە. ژمارەی دانیشتوانی ویلایەتی دیاربەکر بەسەریەکەوە ٤٧١,٤٦٢ هەزار کەس بووە. دابەشبوونی ئیتنیکیی و ئایینیی چ لەسەر ئاستی ناو شاری دیاربەکر و چ لەسەر ئاستی ویلایەت هەموو بەسەریەکەوە بەم شێوەیە بووە: یەکەم- ژمارەی موسوڵمان : ٣٢٨,٦٤٤ و دووەم- مەسیحییەکان: ١٣٢,٥٤٩ کەس بوون. بەمجۆرە رێژەکە ٦٩٪ بۆ موسوڵمان و ٢٨٪ بۆ مەسیحییەکان و ئەوی تریش بۆ جوو و ئێزیدی و قزڵباش بووە[10].

تەوەرەی یەکەم: ئەرمەن لەنێوان بەرداشی ریفۆرمی دەوڵەتە گەورەکان و ئیستبدادی سوڵتانی سووردا.

ماددەی شەست و یەك (٦١) لە کۆنگرەی بەرلین (١٣/٦-١٣/٧/١٨٧٨) ، کە وەك لە پێشەوەدا وتمان، تاقە ماددە بوو لە پەیماننامەکە هەرگیز جێبەجێنەکرا و، ئەو ماددەیەی کە بە قسەی یراسمۆس وتەنی وەك «ماری ناو زەریای پرسی رۆژهەڵات» وابوو، واتە سیاسەتیی دووبارکردنەوەی موراوەغەکاریی لە پرسی رۆژهەڵات لەبارەی ئەوەی تایبەت بوو بە ولایەتە ئەرمەنییەکان[11]. بۆیە ئەم ماددەیە لە بریتیی ریفۆرم ئەنجامی پێچەوانەوەی بەدەستەوەدا. راستە ئەم ماددەیە سەرەتای بەنێودەوڵەتکردنی پرسی ئەرمەن بوو لە چوارچێوەی «پرسی رۆژهەڵات»، بەڵام لەهەمان کاتیشدا هۆکاری تێکچوونی پەیوەندییەکانی ئەرمەن-موسوڵمان بوو بەشێوەیەکی گشتیی و بەتایبەتییش پێوەندیی کورد و ئەرمەن. ئەرمەنەکان بە بەردەوامیی باسی پرسی ئەرمەن و رێفۆرم یان دەکرد، بەبێ ئەوەی لەوناوچانە کە بە «شەش ویلایەتە ئەرمەنییەکە« ناسراو بوون، لەو ناوچانە ئەگەر رێژەی کورد لە هی ئەرمەن زۆر زۆرتر نەبووبێ، هیچ کات لە هیچ کام لە شارەکان لە رێژەی ئەوان کەمترنەبووە، بەڵام ئەرمەنەکان بە یەك تاقە وشەش باسی کوردیان نەدەکرد و، ئەمە وای کرد وەك زاریسکی Zarzecki وتەنی «هەستی نەتەوەیی و ئایینیی کورد بریندار ببێ»[12] وایلێدەکردن کە وابزانن ئەو ریفۆمانە تەنیا بۆ ئەوەن کوردەکان بکەن بە کۆیلەی ئەرمەنەکان و ،بێگومان دامودەستگای سوڵتان عەبدولحەمیدی دووەمیش زۆر بەزیرەکییەوە تا بۆیان دەکرا درەختی ئەو هەستە دوژمنارییەیان بە هەستی توندرەویی ئایینیی ئاودەدا و کێشەکانیان قووڵتردەکردەوە.

رەنگە لێرەدا پرسیارێك خۆی بسەپێنی؛ باشە بۆچیی لەناو هەموو نەتەوە مەسیحییەکانی دەوڵەتی عوسمانیی دا تەنیا ئەرمەن وا بوو-ون بە قوربانیی؟ ئایا سەرچاوەی ئەو رقە گەورەیەی دەسەڵاتدارانی عوسمانیی بەرانبەر ئەرمەن، لە چییەوە هاتبوو؟ رەنگە ئەم پرسیارانە زیاتر لە چەند وەڵامێکی بەجێیان هەبێ، لەوانە:

١-لەناو راپۆرتە نهێنییەکانی پۆلیسی ئیستەنبوڵ، ئەرمەن وەکو «دوژمنی ناوخۆ» ناویان هاتووە[13].

٢-بوونی ئەرمەن لە ئەنادۆڵ، کە ئەو ناوچەیە بە (دڵی ئیمپراتۆریا) دادەنرا و، ئەوە لێکدەداتەوە بۆچیی سوڵتان عەبدولحەمید هەمیشە وەك هەرەشە سەیری ئەرمەنی دەکرد.

٣-بەشداریی چالاکانەی ئەرمەن لەناو کۆمیتەکانی ئیتیحاد و تەرەققیی و بەشدارییکردنی ئەرمەن لەگەڵ سوپای

10 Vital Cuinet, La Turquie d'Asie, géographie administrative, statistique, descriptive et raisonnée de chaque province de l'Asie mineure, Paris : E. Leroux, Tom II, 1890, pp. 407-413.

11 Yerasimos, Stéphane, «Comment furent tracées les frontières actuelles au Proche-Orient», In Hérodote, n° 41, avril-juin 1986, p. 129.

12 S. Zarzecki, «La Question Kurdo-Arménienne», In RP, Tome deuxième, MarsAvril 1914, Paris, p. 874.

13 Hamit Bozarslan, op.cit, p. 194

رووسیا بۆ شەڕ دژی ئیمپراتۆریای عوسمانیی وایکرد ئەمانەی دوایی هەمیشە بەچاوی «تابووری پێنجەم» سەیری ئەرمەنەکان بکەن و، زۆریش لەوە دەترسان ئەنادۆڵ ببێت بە مەکدۆنیایەکی تر بۆ ئیمپراتۆریای عوسمانیی١٤، بۆیە بەشێوەیەکی سیستماتیك دەیانویست ئەرمەن بە تەواوی لەناوبەرن و خۆیان بەیەکجاری لەم کێشەیە رزگاربکەن.

بە کورتیی، چەند هۆکارێکی زۆر سەرەکییش هەبوون، کە نەیانهێشت ئەرمەن سەرکەوتووبن. ئەرمەنەکان لەسەرەوەختێکی درەنگی جەنگی باڵکان دەستیانکرد بە خەبات و، شوێنی جوگرافیایی ئەرمەن وەك نەتەوە مەسیحییەکانی تر نەبوو، کە بکەوێتە دەرەوەی ناوەندی ئیمپراتۆریا، بەڵکو هەر بەڕاستی لەناو دڵی ئیمپراتۆریا بوو و، جگە لەوەش بە دانیپیانانی هەموو سەرچاوە و کونسوڵ و چاودێرە بێگانەکانیش لە ئەنادۆڵ دا، لە هیچ کام لەو شارانەی کە ئەرمەنەکان بە شاری مێژوویی خۆیان دادەنا، رێژەی ئەرمەن لەنیوەش زیاتر نەبووە بە بەراورد بە کورد و، لە برێك شاردا هەر تەنیا چارەکێکی دانیشتوان بوون.

تەوەرەی دووەم: وێنەی کورد لە قەتڵوعامی ١٨٩٥ ی دیاربەکردا.

he تا سەرەتای ساڵی ١٨٩٥ گەرچیی کوشتاری ئەرمەن بەردەوام لە ویلایەتە هاوسێکانی دیاربەکر و لەناو ئاواییەکانی سەر سنووری ویلایەتی بدلیس لێرە و لەوێ هەر بەردەوام بوو، بەڵام کەم و زۆر ویلایەتی دیاربەکر، بە تایبەتییش لە ناو شاردا، هێشتا لە کردەی قەتڵوعام و رووداوی زەبروزەنگی بە ئاشکرا هەر دووربوو، بەڵام لەگەڵ سەرەتای مانگی شوبات جموجووڵی دژ بە ئەرمەن، لە شارەکە شێوەیەکی دیار و ئاشکرا لەخۆدەگرێ، لە راپۆرتی ژمارە (٢) لە رۆژی ٩ ی شوباتی ١٨٩٥ لە دیاربەکرەوە گۆستاڤ بۆ کامبۆن دەنووسێ:

«دوێنێ دوای دەمەقاڵێیەکی ئاسایی لەنێوان موسوڵمانێك و مەسیحییەك، تاقمێك رێگری ٢٥-٣٠ ی کورد بەبێ ئەوەی کرێکارانی ئەرمەن لە بازاڕ ئیستفزازیان بکەن، کە بە بێوەیی کاریاندەکرد، کوردەکان پەلاماریانداون و لێیانداون و جنێویان بە هاوئایینەکانیان داوە و، هەڕەشەی کوشتنیان لێکردوون و شمشێریان بەدەستەوە بووە، وتوویانە هەموو مەسیحییەکان دەکوژین. دوای ئەوەی ئەوانە هیچ نەوایەك نادۆزنەوە لای دەسەڵاتکاران بۆ پارێزگاریی لێکردنیان، بە کۆمەڵ نزیکەی (١٥٠) کەسییان هاتنە کونسوڵخانە و تکایان لێکردم بە قازانجی ئەوان لای فەرمانڕەوای شار بێمە ناوە بۆ ئەوەی بیانپارێزێ»١٥.

ئەرمەنەکان بەگشتیی هەموو هیوایەکیان لەسەر ئەو کۆمسیۆنی لێکۆڵینەوەیە دانابوو، کە شەش دەوڵەتە گەورە ئەورووپاییەکە ئەرکی لێکۆڵینەوەیان لە کوشتاری کردەوەکانی ساسۆن و دەوروبەری پێسپێردرابوو. لەو لای ترەوە، دەسەڵاتکارانی عوسمانیی بە بەرنامە لەگەڵ زیادبوونی فشاری دەوڵەتە گەورەکان، ئەویش کردەی دژ بە مەسیحییەکانیانی زیاتردەکرد، تەحسین پاشا، کۆنە والی بتلیس لای وابوو بۆ لەناوبردنی ئەرمەنەکان پێویستە هەژارەکان بکوژرێن و دەوڵەمەندەکانیش رووتبکرێنەوە«١٦. لە تێلگرامی رۆژی ٢٠ ی ئاداری ١٨٩٥ لە دیاربکرەوە، گۆستاڤ نووسیوویەتی:

« لەوەتای سێشەممەوە شێخی زیلان١٧ و نۆزدە (١٩) سەرۆك لەگەڵ دەستە و دایەرەکەی گەیشتوونەتە دیاربەکر، هەموو رۆژێک رایدەگەیەنن کە دەچن بۆ مەککە، دەڵێن ئەوان لێرە بە فەرمانی ئیستەنبووڵ راگیراون و، ئەم مانەوە درێژکراوەیە بووە بە مایەی برێك نیگەرانیی. شێخ، رۆژی هەینی لە مزگەوتی گەورەی شار لەبارەی

14 Ibid, p. 194.

15 Gustave Meyrier à Paul Cambon, Rapport n° 2, Situation des chrétiens dans le vïlayet Diarbékir, le 9 février 1895.

16 Rapport n° 4, Passage à Diarbékir du Vali de Bitlis, Diarbékir, le 4 mars 1895.

١٧ بێگومان شێخی زیلان، شێخێکی گەورەی کورد بوو.

کاروبـاری مەسـیحییەکان خوتبەیـداوە «١٨ . هـەر هەمـان ڕۆژ کامبـۆن لـە ئیسـتەنبووڵەوە بـە تێلێگـرام داوادەکات وتەکانـی ئـەو شـێخەی بـۆ بنووسـێت. دەمودەسـت گۆسـتاڤ وەڵامیدەداتـەوە، کـە «جومعـەی ڕابـووردوو لـە مزگەوتـی بەیـرام پاشـا، شـێخ موسـوڵمانەکانی دژ بـە مەسـیحییەکان هانـداوە و سـەرکۆنەی موسـوڵمانەکانی دیاربەکـری کـردووە، کـە عەقیـدەی ئایینـان لاوازە و ئاماژەیـداوە، کـە کوردەکانـی ئـەم چیایانـە زیاتـر دڵسـۆزتر بـوون بـۆ ئاییـن لـەوەی خۆیـان بەرانبـەر بـە مەسـیحییەکان چەکدارکـرد، کـە ئەوانـە (واتـە مەسـیحییەکان) لـە دژی دەسـەڵاتی سـوڵتان ڕاپەڕیبـوون»١٩. مەسـیحییەکانی شـار لـە ئامادەبوونـی شـێخی زیـلان لـە دیاربەکـر زۆر نیگەرانبـوون و لـە ڕاپۆرتـی ٢٣ ی ئـاداری ١٨٩٥ گۆسـتاڤ باسـی ڕەوشـی مەسـیحییەکانی دیاربەکـر دەکات، کـە موسـڵمانەکان لـە هەمـوو کات زیاتـر وروژاون و، دووژمنایەتیـان بـە ئاشـکرا بەشـێوەی دەسـتدرێژیی بـەردەوام پیشـاندەدەن و مەسـیحییەکان زۆر ترسـاون. لـە ڕاپۆرتـی ڕۆژی ٢٨ی ئـادار دیسـان دەگەڕێتـەوە سـەر شـێخی زیـلان، کـە شـێخ و داروودەسـتەکەی لەگـەڵ ٢ زاپیتـە لـە دەرەوەی شـار چاوەڕێدەکـەن، ئـەم بەیانییـە بـۆ مـووش، شـوێنی نشـینگەکەی بەڕێکـەوت٢٠. لـە ڕاپۆرتـی ٣٠ ی ئـاداری ١٨٩٥ باسـی ئـەوە دەکات « لـە هاتنـی کۆنـە والـی بتلیـس بـۆ دیاربەکـرەوە و هاتنـی شـێخی زیـلان، هانـدان دژ بـە مەسـیحییەکان هەسـتپێکراوە. شـێخی زیـلان بەخـۆی و داروودەسـتەکەی کـە زیاتـر لـە سـەد کـەس بـوون، لەوانـە ١٩ سـەرۆکی کوردیـی لەگەڵبـوول کـە هەموویـان دەسـتیان لـە کردەوەکانـی سامسـۆن هەبـوو، کـە هاوئایینەکانیـان وەکـو پاڵـەوان سـەیریاندەکردن. هـەر لـە هەمـان ڕاپۆرتـدا، باسـی هەڵوێسـتی موسـوڵمانەکانی شـار و گوندەکانـی دەوروبـەر دەکات، کـە بەشـێکی بـە دەسـت سـەرۆکە کوردەکانەوەیـە و دوژمنداریـی خۆیـان ناشـارنەوە و نـا سـنگفراوانییان چیـتر سـنووری بـۆ نییـە« ٢١. لـە ڕاپۆرتـی ٢٩ ی نیسـانی ١٨٩٥ باسـی ئـەوە دەکات: «جارێکـی تـر، باسـی هەڵگیرسـانەوەی پشـێویی دەکـرێ لـە ئاواییـەکان، بـە تایبەتیـی لەسـەر سـنووری ویلایەتـی بتلیـس. تاوانـی کوشـتن و تەقینـەوە زیاتربـووەوە و، لەناوشـار قـاو وا بڵاوبۆتـەوە کـە پرۆژەیەکـی گڵاو هەیـە کـە کـوردەکان دژ بـە مەسـیحییەکانی ناوچەکـە دەیگێـڕن. جووتیارانـی ئـەم ئاواییانـە کـە دوو ڕۆژە ڕێ لـە دیاربەکـرەوە دوورن، ئەمـڕۆ هاتوونەتـە نـاو شـار بـۆ ئـەوەی لاشـەی کچێکـی گەنـج بخەنـە پێـش چـاوی والـی، کـە لەلایـەن کـوردەکان دەسـتدرێژیی کراوەتەسـەر و کوشـتوویانە و پارچـە پارچەیـان کـردووە«٢٢.

لـە ڕاپۆرتـی ١٥ ی ئایـاری ١٨٩٥ دا هاتـووە: «سـەرۆکی گونـدی (مـالا خەیـات)، نزیـك سـلیڤان، کـچ و کوڕێکـی کڕیـوە، موسـڵمانێك لـە ئاوایـی حاجـی عوسـمان، نزیـك دیاربەکـر کچێکـی ١٤ سـاڵانی کڕیـوە. کەسـێك بەنـاوی محەممـەد لـە هـۆزی کالاگوچـی نزیـك وێرانشـەهر کچێکـی بـە ١٣٠ پیاسـتەر٢٣ کڕیـوە و کەرێکـی بەرانبـەر بـە کوڕێکـی ٧ سـاڵان گۆڕیوەتـەوە. کوردێکـی کۆچـەر لـە دەرەوەی دیاربەکـر بینراوە بـە کچۆڵـە و کوڕێکـەوە و بانگەشـەی ئـەوەی کـردووە لـە ڕێگـا دۆزیویەتـەوە٢٤. دوو ڕۆژ دواتـر لـە ڕاپۆرتـی ١٧ ی ئایـار دا هاتـووە:» نامەیـەك لـە بیشـاریی ئـەوەی تێداهاتـووە، کـە کاروانێکـی ٥٥ کەسـیی ئەرمەنیـی کـە بـۆ ساسـۆن دەچـوون، لـە ڕاچکۆتـان Rachkotan, لەلایـەن کوردەکانـی هـۆزی بیشـارییەوە پەلامـاردراون. چواریـان بـە سـەختیی برینداركـراون، ئەوانـی تـر ڕفێنـراون و هیـچ لەبـارەی چارەنووسـییانەوە نازانـرێ. ئـەوان ١٤٠٠ لیـرەی تورکـی یـان پێبـووە. ڕەوشـی ناوچەکـە تـا دێ خراپـتر دەبـێ و لەهەموولایەکـەوە لـە ماردیـن، لـە سـلیڤان، لـە ئەرغەنـە، لـە دەوروبـەری دیاربەکـر ڕاپۆرتـەکان ئاماژە بـە هێرشـی کوشـتن دەدەن و، بـە ئاشـکرا

18 Gustave Meyrier à Paul Cambon, Télégramme chiffré, [Diarbékir] Le 20 mars 1895.

19 Gustave Meyrier à Paul Cambon, Télégramme chiffré, [Diarbékir] Le 20 mars 1895.

20 Gustave Meyrier à Paul Cambon, Télégramme chiffré, [Diarbékir] Le 28 mars 1895.

21 Gustave Meyrier à Paul Cambon, Rapport n° 8, La situation à Diarbékir à la fin du Ramadan, Diarbékir, le 30 mars 1895

22 Gustave Meyrier à Paul Cambon, Rapport n° 9, La situation à Diarbékir et dans le vilayet, Diarbékir, le 29 avril 1895.

٢٣ پیاستەر piaster: (بە تورکی عوسمانلی قرووش)، پارەیەکی زیوینی عوسمانی بوو لەنێوان ١٦٨٨ تا ١٨٤٣ بەکراهاتووە و هەر یەك قروش (٤٠) پارە یان (١٠٠) ئاقچە بوو. ساڵی ١٨٤٤ دوای هاتنە خوارەوەی بەردەوامی نرخەکەی لیرەی زێر بە نرخی (١٠٠) قروش جێگەی گرتەوە.

24 Gustave Meyrier à Paul Cambon, Télégramme chiffré, [Diarbékir] Le 15 mai 1895.

باسـی ئـەوە دەکـەن، کـە ئـەوان (واتـە کـوردەکان) فەرمانیـان لـە لایـەن حوکومەتـەوە بـۆ هاتـووە بـۆ کوشـتنی هەمـوو مەسـیحییەك٢٥. لـە راپۆرتـی ١٥ ی تشرینـی یەکەمـی ١٨٩٥ گۆسـتاڤ باسـی ئـەوە دەکات کـە موسـوڵمانەکان چـەك و تەقەمەنیـی زۆر دەکـڕن و لـە راپۆرتـی ٣٠ ی تشرینـی یەکـەم باسـی ئـەوە دەکات کـە ئـەو هەواڵانـەی باسـی قەبووڵکردنـی ڕیفۆرمـەکان دەکـەن، وروژاندنێکـی گەورەیـان لەنـاو موسـڵمانەکان پەیداکـردووە. چەنـد کۆبوونەوەیـەك کـراوە کـە کەسـایەتیی بەهەژمـوون (نفـوز) و زۆر ترسـناکی ناوچەکـەی تێـدا بەشـداربووە، لەوانـە شـێخی زیـلان و کوڕەکـەی لـە ماڵـی کەسـێك بەنـاوی جەمیـل پاشـاوە، کـە کۆنـە والـی یەمـەن بـووە کـە بـە دەمارگیریـی بەناوبانگـە ٢٦.

لە راپۆرتی ٣١ ی تشرینی یەکەمی ١٨٩٥ دا هاتووە:

«رەوشـەکە تـا دێـت ترسناکتر دەبـێ. موسـڵمانەکان چیـتر نیـازی خۆیـان ناشـارنەوە لـە تۆڵەسـەندنەوە لـە مەسـیحییەکان، ئەگـەر ریفۆرمـەکان لەلایـەن سـوڵتانەوە قبووڵبکرێـن. یاداشـتێکی ناڕەزایـی بـۆ سـوڵتان رەوانەکـراوە و نووسخەیەکیشـی دراوە بـە والـی و بڕیـاردراوە و دەڵێـن ئەگـەر وەڵامـی یادداشـتەکەیان رەزامەندکارانـە نەبـێ ئـەوا ئـەوان هـەر لـە سـبەینێوە هەینـی پرۆژەکەیـان جێبەجێدەکـەن، هـەر لـە یادداشـتنامەکەدا هاتـووە کـە «ئەرمینیـا بـە خوێـن داگیرکـراوە و هـەر بەخوێنیـش دەیدەنـەوە« و سـەرۆك هـۆزەکان پەیمانیـان بـە کۆمەککردنـی ١٠،٠٠٠ کـورد داوە٢٧. ڕۆژی ٣١ی تشرینـی یەکـەم پـۆل کامبـۆن بالیـۆزی فەرەنسـا لـە ئیسـتەنبوول بـە تێلیگرامێـك وەزیـری دەرەوەی فەرەنسـای ئاگادارکردۆتـەوە، کـە« موسـوڵمانەکان بەدزییـەوە کۆبوونەتـەوە، وا دیـارە گفتوگـۆی پرۆژەیەکـی ترسـناك دەکـەن. ئاژانەکـەی ئێمـە گومانـی لـەوەدا هەیـە، کـە والـی دیاربەکـر توانـای ڕێگریکردنـی هەبێـت لـە راپەرینێـك، کـە ئـەو پێـی وایـە لـە ئـان و سـاتی تەقینەوەدایـە«٢٨ .

١ ی تشرینـی دووەمـی ١٨٩٥ قەتڵوعامـی مەسـیحییەکان لـە دیاربەکـر دەسـتپێکرد و، سـەنگەرگرتووەکانی نـاو کونسـوڵخانە گۆسـتاڤ تـا ٢ ی مانـگ نەیتوانی بالیۆزخانـە ئاگاداربکاتـەوە. رۆژی ٢ی تشرینـی دووەمـی ١٨٩٥ کاتژمێـر ١ی بەیانی، تەنیا یـەك دێڕی نووسـیووە:

«شـار لەنـاو ئاگـر و خوێـن دایـە (ڕزگارمـان بکـەن)». دەمودەسـت، پـۆل کامبـۆن دوای کاتژمێرێـك وەڵامدەداتـەوە: « بەزووتریـن کات ئـاگادارم بکـەرەوە ئایـا ئـەم ئیسـتیفزازاتانە لـە کوێـوە دێـن، ئایـا تەنیـا ئەرمەنـەکان هەڕەشـەیان لێدەکـرێ؟ پاراسـتنی کونسـوڵخانە و، ئایـا دەزگـە کاتۆلیکییـەکان لـە لایـەن والـی پارێـزراوە؟»٢٩.

دیاربەکر، ٢ی تشرینی دووەمی ١٨٩٥، کاتژمێر ٤ ی ئێوارە:

« دوێنـێ بەیانـی، کـوردەکان لـە ئاواییـەکان هاتنـە نـاو شـار و بەبـێ ئیسـتیفزار، لەگـەڵ ژمارەیەکـی زۆر موسـوڵمان لـە دیاربەکـر، بازاڕیـان تالانکـرد و ئاگریـان تێبـەردا و ژماریەکـی زۆر کریسـتیانییان لـە هەمـوو ئایینێـك قەتڵوعـام کـرد. لەوسـاتەوە بزووتنەوەکـە تـا دێ زیاتردەبـێ. هەمـوو دانیشـتوان هەڕەشـەی لەسـەرە، ئێمـەش وەك ئەوانـی تـر. ئێمـە لەمـاڵ گیرمانخـواردووە و بەدڵنیاییـەوە تووشـی مردنێکـی حەتمـی دەبیـن ئەگـەر دەربچینـە دەرەوە. ٥٠٠ مەسـیحیی پەنایانبـردە بـەر کونسـوڵخانە، دڵـم نەهـات رەتیـان بکەمـەوە«٣٠. هەمـان کات لـە تێلیگرامێکـی تـردا، بالیـۆزی فەرەنسـا کامبـۆن لـە ئیسـتەنبووڵەوە بـۆ جێگـری کونسـوڵی فەرەنسـا لـە دیاربەکـر نووسـیوویەتی: « سـەدری ئەعـزەم فەرمانـی

25 Gustave Meyrier à Paul Cambon, Télégramme chiffré, [Diarbékir] Le 17 mai 1895.

26 Gustave Meyrier à Paul Cambon, Télégramme chiffré, [Diarbékir] Le 30 octobre 1895,9 h m[atin].

27 Gustave Meyrier à Paul Cambon, Télégramme chiffré, [Diarbékir] Le 31 octobre 1895,9 h m.

28 Add. 1. Paul Cambon à Gabriel Hanotaux, ministre des Affaires étrangères à Paris, [Constantinople] Le 31 octobre 1895, (reçu à Paris le 6 novembre 1895).

29 Paul Cambon à Gustave Meyrier, Déchiffrement, [Constantinople] 2 novembre 1895,2 h s[oir],

30 Gustave Meyrier à Paul Cambon, Télégramme chiffré, Diarbékir Le 2 novembre 1895,4 h s.

بە والی کردووە، ئاسایشی ئێوە با کاپوچینەکان بپارێزێ. ئەو بانگەشەی ئەوە دەکات کە کێشەکە لەوە هاتووە ئەرمەنییەکان پەلاماری مزگەوتەکانیان داوە، ئایا ئەوە راستە؟ دوو کاتژمێر دواتر، گۆستاڤ وەڵامدەداتەوە: «بانگەشەی سەدری ئەعزەم درۆیە، مەسیحییەکان بەگشتیی، چونکە تەنیا ئەرمەنیی لێ نییە، ئارام و ترساون و ئەوە چەند رۆژێکە موسوڵمانەکان خەریکی ئامادەسازیین بۆ قەتڵوعام. قەتڵوعامەکە هێشتا تەواوی رۆژەکە هەر بەردەوامە و وەهاش دیار نییە کە کۆتایی بێت، دەڵێن ٢٠٠٠ کورد ئامادەن بێنە ناو شار»٣١. رۆژی ٣ی تشرینی دووەمی ١٨٩٥ کاتژمێر ٧ی بەیانی، کامبۆن بۆ گۆستاڤ دەنووسێ: « ئەمشەو لەسەر دوایین تەلیگرامی ئێوە، سەدری ئەعزەم دووپاتیکردهوە بۆم کە رێنوێنیداوە بە والی، کە ئاسایشی ئێوە و پیاوە ئایینییەکانی مەسیحی هیچ جێگەی مەترسیی نییە. زوو زوو تێلێگرامم بۆ بنێرە«. ٣ی تشرینی دووەمی ١٨٩٥ کاتژمێر ٨ ی بەیانی، پۆل کامبۆن داوا لە گۆستاڤ دەکات، هەر کات بۆت گونجا سەری باوکەکان بدە لەگەڵ چەند ئەفسەرێك (زاپیتێك) بۆ دڵنیاکردنەوەیان. هەمان رۆژ (٣ ی ئێوارە) لە دیاربەکرەوە گۆستاڤ دەنووسێ: « لێرە لای من دەبینم ئەفسەر، زابیت، کوردەکان و (موسوڵمانەکان)، بە ژمارەیەکی زۆر تەقە لە مەسیحییەکان دەکەن (دەرفەتی ڕزگاربوونمان کەمە یا هەر نییە)»٣٢. ٤ ی تشرینی دووەمی ١٨٩٥ ، کاتژمێر ١ ی بەیانی: «لە دوێنێ ئێوارەوە کەمێك ئاسوودەییمان وەرگرتووە. لە ویلایەت باری نائاسایی جاڕدراوە و بەگزادە مەسیحیی و موسوڵمانەکان هەوڵدەدەن ئاسایش و ئارامیی بگێرنەوە و، من بە هەموو هێزێکمەوە یارمەتیاندەدەم. (کوردەکان هێشتا لە دەرەوەی شوورەی شارن). هەمان رۆژ، کاتژمێر ٦ ی ئێوارە: «گەرچیی ئەمرۆ تەقە نەبوو، بەڵام رەوشەکە هەرگیز باش نییە، حوکومەت وەك دەڵێن داوای چەککردنی دانیشتوان دەکات. چەککردنی مەسیحییەکان دەستپێکردووە، دەپرسین ئاخۆ ئەم هەنگاوە چیی لێوە شییندەبێت؟ ٧٠٠ مەسیحی پەنایان بۆ کونسوڵخانە بردووە و باری نائاسایی درێژکرایەوە و حوکومەت رایگەیاندووە: هەر کەسێك بە چەکەوە ببینرێ، تەقەی لێدەکرێ٣٣.

رۆژی ٤ ی تشرینی دووەمی ،١٨٩٥ نوێنەرانی شەش دەوڵەتە گەورەکە کۆبوونەتەوە بۆ گۆڕینەوەی زانیاریی و زانینی روانگەی یەکتریی و، هەموویان رەوشەکە زۆر بە نیگەران دەبین و، نوێنەرەکان راگەیەندراوێکی هاوبەشیان بڵاوکردەوە و باڵیۆزی فەرەنسا یاداشتنامەیەکی تایبەتیی لەبارەی رەوشی دیاربەکر بۆ سەدری ئەعزەم ناردووە: « خاوەنی سەعادەتتان دەزانن کە چۆن باندی (تاقمی رێگریی) کوردەکان لە ئاواییەکانەوە هاتوونەتە ناو شار و یارمەتی موسوڵمانەکانیان داوە، لەهەموو لایەکەوە مەسیحییەکانیان سەربڕیوە و تاڵانوبڕۆیان کردوون و بازاڕیان سووتاندووە«. ..» هەروەها ئەوە راگەیەندراوە کە تاقمی نوێی کوردەکان لە دەرەوەی شارن و دەسەڵات دوورە لەوەی رێکار وەربگرێ، هانی مەشاعیری ئیسلامی دەدەن». لە تێلێگرامی ٥ی تشرینی دووەمی ١٨٩٥ (کاتژمێر ٩ی بەیانی) دا هاتووە:» ١٥٠٠٠ کەس لەناوچوون، ٥٠٠٠ تەنیا لەناو دیاربەکر. من ئەرکی خۆم بەجێدەهێنم هەتا کۆتایی و، توانیومە سەدان بەڵکو هەزاران کەس لە مردن رزگاربکەم». «من و هاوسەرەکەم داوادەکەین لەم وڵاتە بمانکێشنەوە«٣٤.لە ٦ی تشرینی دووەمی ١٨٩٥ (کاتژمێر ٧ی ئێوارە): «پێیان وتووم بەیانی قەتڵوعام دەستپێدەکاتەوە. نازانم راستم کە ئەو ئاگادارکردنەوەتان بۆ دەنێرم یان نا. ناتوانم پاسەوانێك لە والی داوابکەم بۆ ناو دێرە«٣٥. ٨لە ی تشرینی دووەمی ١٨٩٥ (١١ی شەو): «رەوشەکە کەمێك باشترە. زۆر لە مەسیحییەکان کە ماڵەکانیان تێکنەچووە، گەڕاونەتەوە ماڵی خۆیان (زیانەکان ناژمێردرێن. شارەکە سەرتاپای بەتەواوی تێکچووە. زیاتر لە

31 Gustave Meyrier à Paul Cambon, Télégramme chiffré, Urgent, [Diarbékir] Le 2 novembre 1895,6 h s.

32 Gustave Meyrier à Paul Cambon, Télégramme chiffré, Urgent, [Diarbékir] 3 novembre 1895,3 h s.

33 Gustave Meyrier à Paul Cambon, Télégramme chiffré, Urgent, [Diarbékir] 4 novembre 1895,11 h s.

34 Gustave Meyrier à Paul Cambon, Télégramme chiffré, Urgent, [Diarbékir] 5 novembre 1895,9 h m.

35 Gustave Meyrier à Paul Cambon, Télégramme chiffré, Urgent, [Diarbékir] 6 novembre 1895,7 h s.

١٠٠٠ خێـزان بـێ نـان و خوانـن». کـوردەکان پێنج جـار هاتـن پەلاماریاندایـن. لـە ئامادەبوونـی پاسـەوان و ئەفسـەری کونسـوڵخانە، فـارس ئەفەنـدی وکارمەندانـی کونسـوڵخانە کشـاندۆتەوە«٣٦.

تـەوەرەی سـێیەم: ئامـاری قوربانییـەکان و رۆڵـی گۆسـتاڤ مێریـی و کونسـوڵخانەی فەرەنسـا لـە دیاربەکـر لـە پاراسـتنی ئەرمەنـەکان.

دەوڵەتـە گـەورەکان لـە کۆنگرەی بەرلیـن دوای ئـەوەی فراوانخوازییەکانـی رووسـیان راسـتکردەوە بـە دانانـی برگـەی ٦١ ی پەیماننامەکـە، تەنیـا شمشـمێری سیاسـەتی پانئیسـلامیزی عەبدولحەمیـدی دووەمیـان تیژترکـردەوە، لەبەرانبـەردا لەسـەر ئـەرزی واقیـع هیـچ دەسـتکەوتێکی بـۆ ئەرمـەن تێدانەبـوو، جگـە لـە قەتڵوعامـی سیسـتماتیکی سـاڵانی ١٨٩٤-١٨٩٦ نەبـێ. ئـەم سیاسـەتەی دەوڵەتـە گـەورەکان بەداخـەوە وەك نێچیرێکـی بچـووك ئەرمەنەکانـی خسـتەبەردەم سیاسـەتی پان-ئیسـلامیزی عەبدولحەمیـد و هەمـوو دەیانویسـت پرسـی ئەرمـەن بـە قازانجـی خۆیـان بەکاربهێـن و ئیمتیازاتـی زیاتـر لـە ئیمپراتۆریـای عوسـمانیی بۆخۆیـان بچننەوە. بـەڵام لەبەرانبـەردا، باڵیۆزخانـە و کونسـوڵخانە و نوێنـەر (ئـاژان) و کاردار و مسـیۆنە مەسـیحییەکانی وڵاتـە گـەورەکان بەتایبەتـی بەریتانیـا و فەرەنسـا٣٧، کـە بەنـاو هەمـوو لایەکـی ئیمپراتۆریـادا بڵاوبوونـەوە لـە هەمـوو لایەکـەوە ئەوەنـدی بۆیـان کرابێـت وەکـو کارێکـی مرۆیـی بەهانـای مەسـیحییەکان هاتـوون و پاراستوویانن. لـە قەتڵوعامـی سـاڵی ١٨٩٥ ی دیاربەکـر نابـێ رۆڵـی گۆسـتاڤ مێـرێ و خێزانەکـەی و دەسـتەی گشـتیی کونسـوڵخانەی فەرەنسـا لـە دیاربەکـر لەبەرچـاو نەگیـرێ. لـە تێلیگرامـی ٢ ی تشرینـی دووەمـی ١٨٩٥ واتـە دووەمیـن رۆژی قەتڵوعامەکـە، گۆسـتاڤ دەنووسـێ: «زیاتـر لـە ٥٠٠ مەسـیحی پەنایـان بـۆ کونسـوڵخانە هێنـا کـە دڵمنەهـات رەتیـان بکەمـەوە. مـن هەمـوو کۆششـێکی خـۆم دەکـەم بـۆ هێورکردنەوەیـان»٣٨. دوو رۆژ دواتـر، لـە تێلیگرامـی ٤ ی تشرینـی دووەمـی ١٨٩٥ گۆسـتاڤ باسـدەکات کـە «٧٠٠ مەسـیحیی پەنایانـبردووە بـۆ کونسـوڵخانەی فەرەنسـا و ئەفسـەری بەرپرسـیار پێیوتـم ئەوانـە لـە مەترسـیدان و پێویسـتە دەریانبکەیـن، وەڵامیمدایـەوە کـە مـن خیانـەت لـە یاسـای میواندارییـ ناکـەم و، ئەگـەر ئـەوان لەناوچـوون، منیـش لەگەڵیـان لەنـاو دەچـم٣٩. هـەر رۆژی دواتـر گوسـتاڤ دەنوسـێ: «مـن ئەرکـی خـۆم بەجێدەهێنـم هەتـا کۆتایـی و توانیومـە سـەدان بەڵکـو هـەزاران کـەس لـە مـردن رزگاربکـەم»٤٠.

لەبـارەی کـۆی گشـتی زیانەکانـی قەتڵوعامەکـە گۆسـتاڤ لـە راپۆتـی ١٨ کانوونـی یەکەمـی ١٨٩٥ بـۆ کامبۆنـی ناردووە: تەنیـا زیانەکانـی نـاو شـار بـەم شـێوەیە بـووە: ئەرمـەن (١٠١٠ کـوژراو، ٢٥١ برینـدار، ١٥٣٦ ماڵـی تاڵانکـراو و ٢٠٦٥ دوکانـی سـوتێراو و تاڵانکـراو). مەسـیحییەکانی دیکـە (١٨١ کـوژراو، ٢٥ برینـدار، ١٦٥ ماڵـی تاڵانکـراو و ٣٨٣ دوکانـی تاڵانکـراو و سـوتێنراو) و هەمـوو کۆمیونیتەکانیـش ١٠٠٠ ونبوویـان هەبـوو. لەسـەر ئاسـتی ویلایـەت: ١١٩ ئاوایـی لـە سـنجاقەکانی دیاربەکـر، کـە ٦٠٠ خێـزان بـوون و ٣٠,٠٠٠ مەسـیحیی کـوژراون یـا ونبـوون، یـا تاڵانکـران و سـووتێنران. ٥٠ کـچ لەنـاو شـاردا رفێنـدران. لەنـاو ئاواییـەکان ژمارەکـە ناژمێـردرێ. موسـڵمانەکان ١٩٥ کوژراویـان هەیـە، لەنـاو ئەمانـە ٧٠ کەسـیان لەسـەر دابەشـکردنی دەسـتکەوت کـوژراون»٤١.

36 Gustave Meyrier à Paul Cambon, Télégramme chiffré, Urgent, [Diarbékir] 8 novembre 1895,11 h s.

٣٧ ئەرشیڤخانەی نیشتمانیی ئینگلیز لە ریچمۆند (کی گاردن) و ئەرشیڤی فەرنسا لە (نانت) ئەمرۆ پرییە لە بەڵگەنامە سەبارەت بە کۆمەگ و کاری دیپلۆماتکارەکان بۆ پاراستنی ئەرمەنەکان لە قەتڵوعامەکە.

38 Gustave Meyrier à Paul Cambon, Télégramme chiffré, Diarbékir Le 2 novembre 1895,4 h s.

39 Gustave Meyrier à Paul Cambon, Télégramme chiffré, Diarbékir Le 4 novembre 1895,11 h s.

40 Gustave Meyrier à Paul Cambon, Télégramme chiffré, Urgent, [Diarbékir] 5 novembre 1895,9 h m.

41 Gustave Meyrier à Paul Cambon, Rapport n° 18, Massacre à Diarbékir, Diarbékir, le 18 décembre 1895.

دەرئەنجام:

لـەم توێژینەوەیـەدا، نیشـاندانی وێنـەی كـورد لـە راپۆرتـە دیپلۆماسـییەكانی گۆسـتاڤ مێریـێ بەجێهێـنراوە، سـەبارەت بـە رووداوەكانی قەتڵوعامـی ئەرمـەن لـە سـاڵەكانی ١٨٩٤-١٨٩٦ و بەتایبـەت سـەبارەت بـە رووداوەكانـی قەتڵوعامـی سـاڵی ١٨٩٥ی شـاری دیاربەكـر، دەگەینـە ئـەم ئەنجامانـەی خـوارەوە:

١-قەتڵوعامـی ئەرمـەن ١٨٩٤-١٨٩٦ نەخشـەدارێژەر و بڕیـاردەری سـەرەكیی تەنیـا و تەنیـا دەوڵەتـی عوسـمانیی بـووە، لەسـەرووی هەمووشـیانەوە سـوڵتان عەبدولحەمیـدی دووەم بـووە.

٢-رەوشـی نێودەوڵەتیـی و شـوێنی هەڵكەوتـەی ئەرمـەن لەنـاو ئەنادۆڵـی رۆژهـەڵات كـە بـە دڵـی ئیمپراتۆریـای عوسـمانیی دادەنـرا، هیـچ دەرفەتێكیـان بـۆ سـەركەوتنی بزووتنـەوەی ئەرمـەن نەهێشـتەوە، بەتایبـەت سیاسـەتی دووفاقی دەوڵەتـە گـەورەكان لـە بەكارهێنانی پرسـی ئەرمـەن بۆ خۆشـكردنی شـوێنی خۆیـان لـە ئیمپراتۆریای عوسـمانیی دا.

٣-كـورد وەك ئامرازێكـی ناوخۆیـی لـە هەمـوو رووداوەكانـی ناوخـۆ بەكارهێـنراوە و بەشـداریی پێكـراوە لـەم قەتڵوعامـە، بـۆ ئـەوەی هیچ كات كـورد و ئەرمـەن نەتوانـن بەیەكـەوە هەڵبكـەن و، دواجـار دژ بـە دەوڵەتـی عوسـمانیی بوەسـتنەوە، بۆیـە وێنـەی كـورد لەنـاو هەمـوو راپۆرتـەكان زۆر بـە ئاشـكرا و بـە زەقیـی دیـارە.

٤-سـوارەی حەمیدییـە، كـە هێزێكـی بەكرێگیـراو بـوو و، هـەر هەمـووی لـە هـۆز و سـەرۆك هـۆزە كـوردەكان بـوو، جگـە لـە سـەركردایەتیی گشـتیی سـوپاكە نەبـێ، رۆڵێكـی گـەورەی بینـووە لـە جێبەجێكردنـی سیاسـەتی سـوڵتان عەبدولحەمیـد و قەتڵوعامكردنـی ئەرمەنـەكان.

٥-لـە قەتڵوعامكردنـی ئەرمـەن سـاڵی ١٨٩٥داس، لەنـاو راپۆرتەكانـدا كـورد بەجیـا نـاوی هاتـووە و نـوسراوە (كـورد و موسـوڵمانەكان)، كـە ئەمـە بـە ئاشـكرا وێنـەی كـورد لـە رووداوەكانـی قەتڵوعامـە دیاریـدەكات.

٦- هەسـتی ئایینیـی و دڵسـۆزیی بـۆ سـوڵتانی عوسـمانیی لـە پشـت وێنـەی ئاشـكرای بەشـداریی كـورد لـەو قەتڵوعامـە دەبینرێـت و ،كـورد زۆر لـە (توركـی عوسـمانیی) و لـە هـەر عوسـمانییەكی تـر خـۆی بـە دڵسـۆزتر زانییـوە بـۆ خزمەتەكانـی سیاسـەتی سـوڵتان.

٧-ئـەم وێنەیـەی كـورد هێشـتا هەمـوو چوارچێـوە و بەشـەكانی روون و بەرچـاو نیـن و، بـۆ ئـەم مەبەسـتە گـەڕان و پشـكنین و لێكۆڵینـەی تـر بەنـاو بەڵگەنامـە و دەسـتاوێژە فەرەنسـایی و ئینگلیزیـی و ئەڵمانیـی و ئەمریكاییـەكان زۆر پێویسـتە بـۆ روونبوونـەوەی تـەواوی وێنـە گەورەكـە.

٨- وێنـەی بەشـداریی كـورد یـان هـەر ئیتنییەكـی تـر، هەرچۆنێـك بێـت، ئـەوا تاقـە بەرپرسـیاریی مێژوویـی و یاسـایی و ئەخلاقیـی تەنیـا و تەنیـا دەوڵەتـی عوسـمانییە و، لایەنەكانـی تـر تەنیـا وەك ئامـرازی ناوخۆیـی لەلایـەن دەسـەڵاتەوە بەكارهێـنراون .

سەرچاوەكان

١-Annie et Jean-Pierre Mahé, L’Arménie à l’épreuve des siècles, Ed. Gallimard, ٢٠٠٥, p.٩٤.

٢-Claire Mouradian et Michel Durand-Meyrier, Les massacres de Diarbékir : correspondance diplomatique du Vice-Consul de France Gustave Meyrier , Paris Ed : L’inventaire, ٢٠٠٠.

٣-Foreign Office, History of the eastern Question, Coll. Historical Section of the Foreign Office- N° ١٥, London, ١٩٢٠.

٤-Vital Cuinet, La Turquie d'Asie, géographie administrative, statistique, descriptive et raisonnée de chaque province de l'Asie mineure, Paris : E. Leroux, Tom II, ١٨٩٠.

٥-Robert Mantran, (sous la dir. de), Histoire de l'Empire ottoman, Ed. Fayard, Paris, ١٩٨٩,

٦-Hamit Bozarslan, Histoire de la Turquie contemporaine, Ed. La Découverte. Coll. Repères, Paris, ٢٠٠٤.

٧-Hamit Bozarslan, Histoire de la Turquie : de l›empire à nos jours, Paris : Tallandier, ٢٠١٣.

٨-Yerasimos, Stéphane, «Comment furent tracées les frontières actuelles au Proche-Orient», In Hérodote, n° ٤١, avril-juin ١٩٨٦.

تێبینی:

هەموو بەڵگەنامە و تێلێگرامە فەرەنساییەکان لەم کتێبەی خوارەوە وەرگیراون:

Claire Mouradian et Michel Durand-Meyrier, Les massacres de Diarbékir : correspondance diplomatique du Vice-Consul de France Gustave Meyrier , Paris Ed : L'inventaire, ٢٠٠٠.

مجازر الأرمن في ديار بكر عام ١٨٩٥

الصورة الكردية في التقارير الدبلوماسية لنائب قنصل فرنسا في ديار بكر غوستاف مبير

ملخص البحث

مذبحة الأرمن في ديار بكر (١-٣ تشرين الثاني ١٨٩٥) هي إحدى الصفحات الأولى لجريمة الإبادة الجماعية للأرمن في الإمبراطورية العثمانية، ثم أصبحت فيما بعد بداية لحقبة دموية في تاريخ الدولة العثمانية والتي استمرت حتى الربع الاخير للعصر العثماني ولقد انتهجت في العصر الجمهوري أيضًا كسياسة إبادة عرقية تمارسها الدولة التركية ضد العديد من الشعوب والأقليات العرقية غير التركية. تحاول هذه الدراسة من خلال التقارير الدبلوماسية بين القنصلية الفرنسية في ديار بكر وسفارة فرنسا في اسطنبول والتي تمت تبادلها بين أعوام ١٨٩٤- ١٨٩٦، تسليط الضوء على المشهد الفعلي لتورط القبائل لكردية في مجزرة ديار بكر بحق الأرمن. تعتبر هذه التقارير مصدرًا تاريخيًا مهمًا ، لأن القنصل نفسه كان موجودا في دياربكر وفي قلب الأحداث ، وعلاوة على ذلك ، فإن التقارير مكتوبة بطريقة سرية وبهدف إعطاء أكبر قدر ممكن من المعلومات الحقيقية عن تسلسل أعمال المجزرة لابلاغها الي الحكومة الفرنسية. لذا فأن تبادل التقارير الدبلوماسية السرية بين نائب قنصل فرنسا جوستاف ماير في ديار بكر وبول كامبون السفير الفرنسي في اسطنبول يظهر لنا بوضوح دور الأطراف المساعدة في المشاركة في مجزرة ديار بكر عام ١٨٩٥ وهي صورة تمثل مشاركة الافواج الحميدية والقبائل الكردية. أسفرت مذبحة ديار بكر عام ١٨٩٥ وفقًا لمعظم المصادر التاريخية عن سقوط ما بين ١٠٠٠٠٠ إلى ٣٠٠٠٠٠ ضحية أرمنية ، ولكن لا يزال باب النقاش مفتوحًا لإعادة قراءة وتجديد تأريخ مذبحة عام ١٨٩٥. دراستنا هي جزء من مشروع بحثي حول الصورة الفعلية لتورط القبائل لكردية في مجزرة ديار بكر بحق الأرمن عام ١٨٩٥.

Armenian massacres in Diyarbakir 1895
The Kurdish image in the diplomatic reports of the French Vice-Consul in Diyarbakir Gustave Meyrier

Abstract

The Armenian massacre in Diyarbakir (13- November 1895) is one of the first pages of the Armenian genocide in the Ottoman Empire, and later became a bloody beginning in the history of the Ottoman Empire, which continued until the last quarter of the Ottoman era, It was also adopted in the republican era as a policy Ethnic genocide perpetrated by the Turkish state against many non-Turkish peoples and ethnic minorities. This study attempts, through diplomatic reports between the French Consulate in Diyarbakir and the French Embassy in Istanbul, which were exchanged during 18941896-, to shed light on the actual scene of the involvement of Kurdish tribes in the Diyarbakir massacre against the Armenians. These reports are an important historical source, because the consul himself was present in Diyarbakir and at the center of the events, moreover, the reports are written in a confidential manner and with the aim of giving as much real information as possible about the sequence of acts of massacre to the French government. Therefore, the exchange of secret diplomatic reports between the Vice-Consul of France Gustav Mayer in Diyarbakir and Paul Cambon, the French ambassador in Istanbul, clearly shows us the role of the auxiliary parties in participating in the Diyarbakir massacre in 1895, a picture that represents the participation of the Hamidiye regiments and Kurdish tribes. The Diyarbakir Massacre of 1895, according to most historical sources, resulted in 100,000 to 300,000 Armenian casualties, but the debate remains open to re-reading and re-history of the 1895 massacre. Our study is part of a research project on the actual picture of the involvement of Kurdish tribes in the Diyarbakir massacre for the Armenians in 1895.